

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE “DENDÂN” KELİMESİNİN KULLANIMI ÜZERİNE*

Tuba ONAT ÇAKIROĞLU**

Öz: Klasik Türk edebiyatında şairler kelimeleri sözlük anlamları dışında farklı anlamlarda da kullanabilirler. Eserler kelime ve mazmunlar bakımından incelendiğinde şairlerin kelime kadrosu tespit edilir. Şairlerin kullandıkları kelime kadrosu tarihi seyir içinde kazandıkları değişik anlamlar doğrultusunda değerlendirilir. Klasik şiiri anlayabilmek okuyucunun eserlerin verildiği dönemden itibaren günümüze kadar gelen kültür birikimine sahip olması da gerektirir. Bu çalışmada “dendân” kelimesinin beyitlerdeki kullanımları tespit edilmeye çalışılacaktır. Dendân, klasik şiirde genel olarak sevgilinin dişi anlamında kullanılır. Dişlerin rengi, parlaklığı, dişi halinde bulunması ve ağzın sade gibi düşünülmesi sonucu inciyе benzetilir. Dendân edebiyat haricinde bat, teşhîp ve mimaride de kavram olarak kullanılmıştır. Şairler geleneğin çizdiği çerçeve içinde kalarak, kelimelere yükledikleri anlamlar vasıtasıyla eserlerine orijinallik kazandırmıştır.

Anahtar Sözcükler: dendân- diş- dürr-i dendân- inci- divan şiiri

On The Use Of The Word “Dendân” In Classical Turkish Poetry

Abstract: Poets can use words expect the dictionary meaning in Classical Turkish Literature. When works is examined inpoint of words and mazmun, frameworks of words of poets is determined. Poetical framework of words is evaluated according to different understandings in the historic cruise. To understand classical poetry requires reader who have a cultural accumulation from the time these works were given to the present day. In this study, different uses of the word “dendan” in a limited number of couplet will be tried to be determined. Dendan is used within the meaning of lover’s tooth in classic poetry. Teeth are likened to pearls due to color, brightness, beauty of teeth, appearance like aline, and the mouth is thought like mother of pearl. Dendan is used as a concept in calligraphy and illumination art excepting literature. By remaining within the frame drawn by tradition, poets have given originality to their works by means of the meanings they attach to words.

Keywords: dendân- tooth- dürr-i dendân- pearl- divan poetry

Giriş:

Klasik Türk şiirinde kaleme alınan metinlerin anlaşılabilmesi için kelimelerin sözlük anlamlarını bilmek yeterli olmamaktadır. Sözcüğün metin içinde hangi anlamı ifade ettiğini anlamak için metinlerin bütün olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Şairler kelimeleri sözlük anlamının yanı sıra hayal dünyalarındaki tasvirleri canlandırmak adına farklı anlamlarda da kullanmışlardır. Bağlamalı dizin çalışmalarında metinlerin daha iyi anlaşılabilmesi adına pek çok çalışma yapılmaktadır. Böylelikle

* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Divan Şiirinin Anlam Dünyası Sempozyumu’nda (23 Aralık 2016 İstanbul) sunulmuş “Tâcizâde Cafer Çelebi’nin Hevesnâme İsimli Mesnevisinin Bağlamalı Dizin ve İşlevsel Sözlük Çalışması Üzerine Tespitler” isimli sözlük bildirinin genişletilmiş makale biçimidir.

** Dr. Öğrt. Üyesi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eskişehir/TÜRKİYE. E-posta: tonat@ogu.edu.tr ORCID No: 0000 0001 5650

divanlarda ve mesnevilerde söz varlığı ortaya konulmakta, sözcüklere bağlamlarından hareketle anlam verilmektedir.

Eserler bir bütün olarak ele alındığında şiiirlerdeki söz varlığı birbiriyle benzerlik göstermektedir. Şairin yoğunlaştığı kelimeler ve kelimenin çok anlamlılığının ne ölçüde kullanıldığı ortaya çıkar. Şairlerin bazı kelimeleri sıklıkla kullandığını görmek mümkündür. Bu durum, geleneğin belirlediği bir konuyu işlerken diğer şairlerle de benzerlik göstermelerine sebep olmuştur. Bir eser şairin kullandığı kelime kadrosu çerçevesinde detaylı olarak incelendiğinde şairin üslubu ve dönemine ait çıkarımlarda bulunmak mümkün olmaktadır. Ayrıca şairlerin kendilerinden önceki kullanımlarından farklı söyleyişleri ifade edebilmek adına kelimelere orijinal manalar yükledikleri tespit edilmektedir. Daha geniş perspektiften bakılabilirse şairler arasındaki sözcük alışverişi, kendinden sonraki şairlere kazandırdığı yeni anlamlar, kendinden önceki şairlerle karşılaştırılarak ilk defa kullandığı kelimeler ortaya çıkartılabilir.

Edebî metinleri anlamlandırabilmek çoğu kez kelimelerin eserin meydana getirildiği devirdeki kullanımını bilmekle mümkün olmaktadır. Anlamı çıkarabilmek için mazmunların anlaşılması çoğu zaman da metindeki anlam katmanlarının çözülmesi gerekir. Klasik şiiiri anlayabilmek okuyucunun belli bir kültür birikimine sahip olmasını da gerektirir. Bazen tek bir kelimenin farklı yapılar içerisinde yer aldığı görülmektedir. Bu çalışmada Cäfer Çelebi' nin Hevesnâme isimli eserinin bağlamalı dizin çalışmaları sırasında tespit edilen “dendân” kelimesinin farklı kullanımı ve aynı kelimenin divanlarda da yer alan çeşitli kullanımları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Dendân:

Anadolu sahası klasik Türk şiiirinde kullanılan dendân kelimesi Türkçe'ye Farsça'dan geçmiştir. Dendân kelimesinin sözlüklerde birkaç anlamı bulunmaktadır; diş, Arap alfabesindeki sin, be, se, nun gibi harflerin çıkıntılılarına verilen isim, kale surları ve burçları üzerinde aralarında çıkıntılar bulunan boşluklar.

Dendân kelimesi aynı zamanda hat sanatının terimleri arasında yer almaktadır. Sin (س) harfinin dişlerine ve yazıda buna benzer bir, iki, üç harfin yan yana gelmesinden ortaya çıkan dişlere verilen isimdir. Tezhip kavramı olarak dendân ‘ser-levhâ’larda giriş, çıkış ve dönüş yerlerinde kendine mahsus yapılan ve diş benzeyen bir takım şekillere verilen isimdir (Pakalın 1993: 424).

Klasik Türk şiiirinde dendân kelimesi dişle ilgili tasvirlerde ve teşbihlerde kullanılmıştır. Sevgilinin güzellik unsurlarından yüz ile ilgili olanları ön plâna çıkartılır. Göz, kaş, kirpik, yanak, alın, ayva tüyleri, ağız, dudak ve diş farklı benzetmelerle tasvir edilir. Dendân kelimesi divan edebiyatında sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan diş anlamında yer almasının yanı sıra farklı anlamlarda kullanılır. Diş anlamının dışında metnin içeriğine uygun olarak tasvirler yapılırken; tarağın diş, tespih taneleri ve sofaya açılan kapıların ağızdaki diş benzetilmeleri şeklinde kullanımlara rastlamak mümkündür.

İnciye Benzeyen Dişler:

Şairler sevgilinin dişlerini inciye benzetmekle beraber, incinin yanı sıra inci ile ilgili unsurlara da yer vermişlerdir. Dünyadaki kaliteli inciler Aden Denizi'nden çıkarıldığı için beyitlerde Aden incisi kıyaslama unsuru olarak yer alır (Şentürk 2016: 102). Denizcilerin incileri denizin derinliklerine dalarak çıkardıkları bilinen bir durumdur.

Sevgilinin inciye benzettikleri dişlerini tasvir eden şairler, incinin dalğışlar tarafından denizden çıkarılması hadisesine işaret ederler. Bâkî beyitte âşinâ, bahr ve dalmak kelimelerini kullanmak suretiyle bu bilinen durumu hatırlatır. İncinin denizden çıkarılmasının kolay olmadığı gibi sevgilinin dişlerine ulaşmanın da ne kadar zor olduğu dile getirilir. Şairâne bir üslupla sevgilinin ağzındaki her biri inci tanesi olan dişleri dileyenlerin, dalğışlar gibi denize dalmaları gerektiği ifade edilir:

Dilerlerse dür-i dendân-ı la'l-i dil-beri ey dil

Revâdur âşinâlar bahr-i 'aşka talalar yir yir

Bâkî (Küçük 1994: 217)

Klasik şiirde dendân kelimesi öncelikle sevgilinin güzellik unsurlarından diş için kullanılmıştır. Dişler rengi, parlaklığı, güzelliği, dizi halinde bulunması sebebiyle inciye benzetilir. Dişlerin inciye benzetilmesinin diğer sebebi ağzın inciye içinde saklayan sedef gibi düşünülmesidir. Dudaklar rengi sebebiyle la'l olarak tasavvur edilir. Bu sebeple şairler tarafından inci ve la'l kelimeleri çoğu kez birlikte kullanılır. Yahyâ Bey, sevgilinin renkli dudağını saf la'l taşına, görünen dişlerini de parlak, kusursuz bir inciye benzetmektedir:

Leb-i rengîni benzer la'l-i nâba

Görinen dişleri dürr-i hoş-âba

Taşlıcalı Yahyâ (Çavuşoğlu 1977:261)

Edebî gelenekte bilinen benzetmeler mübalağalı bir anlatımla daha ilgi çekici hâle getirilmiştir. Dişlerin inciye benzetilmesi bilinen bir durum iken denizin oluşma sebebinin inciye benzeyen dişler olması mübalağa söz konusudur. Bâkî, sevgilinin inci dişlerinin ayrılığıyla o kadar çok gözyaşı dökmüştür ki bu gözyaşları engin bir deniz olmuştur.

Firâk-ı dürr-i dendânuñla câri gözlerüm yaşı

Bu bahr-i bî-kenâra ol dür-i nâ-yâb olur bâ'is

Bâkî (Küçük 1994: 118)

Dendân kelimesinin yanı sıra sevgilinin dişleri için lü'lü, le'âl, dürr, cevâhir ve güher kelimeleri de kullanılmıştır. Beyazlığı, parlaklığı ve güzelliği sebebiyle dendân inci dizisi olarak da düşünölmüştür. Sevgilinin la'l dudakları veya ağzı bu incilerin saklandığı kutudur. Bâkî, sevgilinin parlak beyaz dişlerini kırmızı renkli yakuttan yapılmış hokkanın içindeki inci taneleri olarak tasvir eder. Bu durumda ağız kırmızı yakuttan imal edilmiş bir hokka olarak düşünölür:

Degöldür la'l-i nâbuñda görinen sim dendânuñ

Dizilmiş hokka-i yâkût-ı ahmer içre lü'lüdü

Bâkî (Küçük 1994: 207)

Bedahşan, en kıymetli la'l ve yakut taşlarının çıkarıldığı bugün Afganistan sınırları içinde bulunan bir şehirdir. Ummân incisi ise Aden denizinden elde edilen inci gibi son derece değerlidir. Şairler sevgilinin güzellik unsurlarını ön plana çıkarmak istediklerinden herkes tarafından bilinen, tanınmış öğelere ikinci derecede yer vermişlerdir. Ahmedî, Bedahşan la'lini ve Umman incisini sevgilinin dudağına ve dişine bende eyler:

Işk ol leb ü dendânun uş bende düşürüpdür

Hem la'l-i Bedahşân'ı hem lü'lü-yi Ummân'ı

Ahmedî (Akdoğan 1988:250)

Klasik şiirde inciye benzetilen dişler incilerin özellikleri zikir edilerek benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Dürr-i şahvâr, padişahlara lâyük, iri inci demektir. Amrî'de sevgilinin dendânını yakut hokkanın içindeki padişahlara lâyük inci olarak tasvir etmiştir:

Hokka-i yâkûtda dendânı dürr-i şâhvâr

Hatt-ı sebzi hâtem-i la'linde pîrûze nigîn

Amrî (Çavuşoğlu 1979: 118)

15. Yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Mesihî, Sultan Bayezîd Han'ı övmek maksadıyla kaleme aldığı Ramazaniyye' de dişlerle tesbih taneleri arasında ilgi kurmuştur. Sabah akşam sultanın övgüsünü tekrarlamak için her ağız diş tanelerinden tespîh edinmiştir:

Dâne-i dendândan tesbîh idinmiş her dehen

Tâ ki anuñ medhini tekrâr ide her subh u şâm

Mesihî (Mengi 1995: 30)

Klasik Türk edebiyatında kaleme alınan sergüzeştâmelerin bazı bölümlerinde sevgilinin güzellik unsurlarının tasvirlerine yer verilir. Tâcizâde Câfer Çelebi'nin Hevesnâme isimli mesnevisinde sevgilinin güzellik unsurlarının yer aldığı böyle bir bölüm bulunmaktadır. Sevgilisiyle bir süre görüşemeyince bu hasrete dayanamayan Câfer Çelebi sevgiliye hitâben bir mektup yazar. Mektubun konusu sevgilinin güzelliğidir. Şair bu mektupta güzellik unsurlarını sırasıyla verir. "Sıfat-ı Dendân" başlığı ile sevgilinin dişlerinin özelliklerini klâsik gelenekte yer alan benzetme usulüne uygun bir biçimde sıralar. Klasik şiirde sevgilinin dişleri inciye, ağız ise sedefe benzetilir. Ağız ve istirdiye şekil ve açılıp kapanma özelliği itibariyle benzerlik gösterir. Câfer Çelebi, sevgilinin dişlerini gördüğünden beri gözyaşı dökmektedir. Akıl erbabı kimseler sevgilinin ağzının içindeki dişleri sedefin içindeki inci olarak tasavvur ederler. Bundan sonra sevgilinin dişleri gök cisimleri ile ilintili olarak tasvir edilir. Sevgilinin bir güzellik unsuru olan dişleri sin harfine, ağız ise mim harfine benzetilir. Sevgilinin dendânı, birkaç damla âb-ı hayvânın bir araya gelmesinden olmuştur. Eskilerin inanışına göre incinin bir damla sudan hasıl olduğu hatırlanırsa beyitteki incelik daha iyi anlaşılabilir. İnci nisan yağmurunun damlasından olurken sevgilinin dişleri âb-ı hayât damlalarından meydana gelmiştir:

Görelen dişlerün nazmını bu cân

Oluşdur gözlerüm derd ile giryân

Ki'anı erbâb-ı akl idüp tasavvur

Didiler kim sadef içindedür dür

Lebünde dir görenler âfitâba

Nihândur zerre içinde Süreyyâ

Dehân-ı gonçede yahod ser-â-ser

Dizilmişdür tegerg-i rûh-perver

Görenler didiler sâbâş u tahsîn

Ki nice sığmış ol mîm içre bu sîn

Yahod bir niçe katre âb-ı hayvân
Gelüp bir yire olmuş sana dendân

Tâcizâde Câfer Çelebi (Sungur 2006: 520)

Jâle-Çiy Damlası-Dişler:

Klasik edebiyatta sevgilinin dişleri için kullanılan dendân kelimesi bazı beyitlerde “jâle” kelimesi ile birlikte kullanılır. Ferheng-i Ziyâ’da dendân maddesinin devamında dendânî hût ifadesine yağmur damlası ve gözyaşı anlamı verilmiştir. Klasik Türk şiirinde ise dişlerle çiy damlaları arasında ilgi kurulmuştur.

Yahyâ Bey, dendân, jâle(çiy damlası), inci küpe ve menekşeden oluşan farklı bir tasvir yapmaktadır. Menekşe sevgilinin cevher saçan dişlerini görüp, kulağına çiy damlacığından değerli inci küpe takmıştır:

Nazm-ı lülü gibi dendân-ı güher-rizûn görüp
Jâleden takdı benefşe gûşına dürr-i semîn

Taşlıcalı Yahyâ Bey (Çavuşoğlu 1977: 64)

Sevgilinin duru ve sade güzelliği ifade edilmek istendiğinde tabiat unsurları ile güzellik unsurları arasında ilgi kurulur. XVI. yüzyıl şairlerinden Âhî aşağıdaki beyitte sevgilinin dişlerini, la’l üzerindeki çiy damlacıklarına benzetmektedir. Jâle, sabahları yaprak ve çiçeklerin üzerinde görülen su damlaları, çiy tanecikleridir. Divan şiirinde sevgilinin yanağındaki ve dudağındaki ter damlacıkları için mazmun olarak jâle kelimesi kullanılmıştır. İnci tanesi gibi olan dişlerin kırmızı dudakların arasından görünmesi la’l taşı üzerindeki çiy damlacıklarını hatırlatır.

Lebünde dürr-i dendânun gören der
Dizilmiş gûyiyâ la’l üzre jâle

Âhî (Kaçalin tarihsiz :52)

Bâkî, âşığın gözlerindeki dişlerin hayâlini lâle üzerindeki çiy damlacıklarına benzeterek ince bir hayalle bu diş ve jâle arasındaki ilgiyi kurmaktadır. Senin inciye benzeyen dişlerinin kanlı yaşla dolu gözlerdeki hayali, sanki taze lâleye düşmüş çiy damlacıklarıdır:

Jâlelerdür lâle-i sîr-âba düşmüş gûyiyâ
Dürr-i dendânun hayâli çeşm-i pür-hûn-âbda

Bâkî (Küçük 1994: 374)

Mesihî sevgiliyi bağ içinde bir gül olarak hayal etmektedir. Bağ içinde ince belli güllerin şahı olan sevgilinin ağzı gonca, ağzının içindeki dendânı da goncanın üzerindeki çiy damlalarıdır:

Bâğ içinde şâh-ı gül bir ince belli hübdür
Kim anuñ gonca dehânı jâleler dendânıdır

Mesihî (Mengi 1995: 148)

XVI. yüzyıl şairlerinden Emrî’nin divanında dendân kelimesinin geçtiği birçok beyite tesadüf edilmektedir. İncinin jâleye/çiy tanesine dehânın kırmızı goncaya benzetildiği görülür. İnci tanesi olan dişler sevgilinin ağzındadır. Damla damla çiy taneleri de kırmızı goncanın üzerindedir.

Dürr-i dendân kim dehân-ı dilber-i ra’nâdadur

Katre katre jâledür kim gonca-i hamrâdadur

Emrî (Saraç 2002: 67)

Divan şairleri Türkçe atasözü ve deyimleri de şiirlerinde ustalıkla kullanmışlardır. Günümüz Türkçesi'nde var olan bir atasözüne eski şiirlerde de rastlanılmaktadır. Emrî, "işten artmaz dişten artar" atasözünü beyit içinde kullanarak sözü bir vesileyle sevgilinin dişlerine getirir:

Dişden artar akça işden artmaz dirler şehâ

Gözlerüm yaşın ne var artursa dendânun senün

Emrî (Saraç 2002:145)

Klasik edebiyatta gökyüzü, yıldızlar ve yıldızların hareketleri önemli bir yer tutar. Âşığın ruh haline ve duygularına tercüman olurlar. Emrî'nin her gece gözyaşı döktüğünü gören felek ona gülümser. Gülümseyince şaire görünen gökyüzündeki yıldızlar değil sevgilinin dişleridir. Görüldüğü üzere açık bir havada gökyüzünde görünen yıldızlar şairin hayalinde sevgilinin dişlerini canlandırır:

Görünen encüm degül dendânlarıdır şöyle kim

Her gice giryem görüp bu çarh olur handân bana

Emrî (Saraç 2002: 21)

Dendân - harf-i dendân:

Klasik şiirde sevgilinin dişleri ile eski harflerin(be-te-sin) dişleri arasında ilgi kurulur. Necâti Bey, sin harfinin dişleri nazik dudaklarını incitmesin diye sevgilinin kimseye selâm vermediğini dile getirir. Şairin gözünde sevgili son derece kıymetlidir, selam vermek için ağzını açtığı anda dişleri dudağını incitebilir. Sin harfinin dişleri ile sevgilinin dişleri arasında ilgi kurulur:

Anun için kimseye virmez selâm ol nâzenin

Lebleri nâzügdürür zahmet virtür dendân-ı sîn

Necâti Bey (Tarlan 1997: 76)

Sevgilinin dişlerinin yaralayıcı özelliğinden bahseden başka bir isim de Amrî'dir. Âşığa Allah'ın selâmını vermeye nazlanan sevgilinin gerekçesi dudaklarını zahm-ı dendândan incitmemek için olmalıdır:

Zahm-ı dendân mı irürdüm leb-i şîrînine kim

Virmeyüp Tañrı selâmını geçer nazlanur

Amrî (Çavuşoğlu 1979: 54)

Sin harfinin dudakları incittiğini dile getiren başka bir beyit de Nedim'e aittir. Sevgilinin dudakları o kadar hassastır ki buse sözcüğünün içindeki sin harfinden yararlanabilir. Hal böyle olunca âşığın sevgiliyi öpmesi de mümkün gözükmemektedir:

Leblerin mecrûh olur dendân-ı sîn-i bûseden

Lâ'lin öpdürmek bu hâletle muhâl olmuş sana

Nedim (Macit 2017: 210)

"Dendân" Kelimesinin Farklı Bir Anlamda Kullanılması: Dendân- Kapı

Tâcizâde Câfer Çelebi Hevesnâme' nin birinci kısmında yer alan Sıfat-ı Sarây-ı Humâyûn bölümünde Topkapı sarayının özelliklerini tasvir ederken "dendân" kelimesini farklı bir anlamda kullanmıştır. Klasik Türk şiirinde genellikle dendân

kelimesi dış anlamında kullanılırken, bu tasvirde sarayın sofaya açılan kapıları ağızdaki diş dizisi olarak tasavvur edilmektedir. Topkapı Sarayı sofa kapılarının resimlerine bakıldığında sıralı olarak inşa edilen kapıların ağızdaki dişlerin sıralanmasına benzediği görülebilir.

Saf-ı dendânelerden ‘arz-ı dendân
 İdüp olmuş leb-i her suffa handân
 Benüm şi‘rüm gibi her beyti rengin
 Der ü divârı nakş-ı Mâni-i Çin
 Görüp revzenler ol nakş u nigârı
 Açup ağzın olur hayrân u zârı
 Bes ol revzenlerin hayrânlığına
 Bu resme zâr u ser-gerdânlığına

Tâcizâde Câfer Çelebi(Sungur 2006: 171)

Câfer Çelebi saray tasvirini yaparken şairane hayallerle orijinal ifadelere yer verir. Topkapı Sarayının sofaya açılan kapılarını gülen birisinin dudağından görünen dişlerine benzetmiştir. Pencereler ise kapıların süsünü görüp ağzı açık hayranlıkla izleyen birisi olarak tasvir edilmiştir. Eserin devamında gelin süsleyicinin elinde tuttuğu tarağın dişleri gibi kapıların sıralı duruşu arasında ilgi kurulmaktadır:

Kılıpdur mâşıta anı zamâne
 Elinde her saf-ı dendâne şâne

Tâcizâde Câfer Çelebi(Sungur 2006: 171)

Dendân-ı mâhî:

Mimaride kullanılan bir tabir olan “Dendân-ı Mâhî” ibaresi Tâcizâde Câfer Çelebi’nin Hevesnâme isimli eserinde Fatih Camii’nin tasvir edildiği kısımda yer alır. Dendân-ı Mâhî, mâhî Farsça isimdir, balık demektir. Mimari yapıların çatılarındaki sırt kısmı anlamındaki mahya kelimesinin eski metinlerdeki şekli. Arapça mahv kelimesinden gelirse mâhî-i nukuş nakışları yok eden, vakıf binalarının duvarlarını temizlemekle görevli kimse demektir (Ayverdi 2011: 1927). Câfer Çelebi Sıfât-ı Câmî-i Kebir Sultan Muhammed başlıklı bölümde Fatih Camii’ni tasvir eder. Fatih Sultan Mehmed’e dua ile başlayan bölümde, Sultanın İstanbul’u fethettikten sonra Allah’a bir şükran ifadesi olarak bu mabedi inşa ettirdiği dile getirilir. Sonra kubbenin yüksekliği, kubbe üzerindeki süslemeler, Hitâyî ve Rûmî desenli renk renk vitraylar sırasıyla tasvir edilir. Şair tarafından detaylı bir şekilde tasvire devam edilir; kapı ve pencerelerin ahşap kanatları ele alınarak bunların oyma ve sedef işçilikleriyle şimşir ve abanoz ağacı geçmelerle yapıldığı üzerine sürülen reçeneler dahi dile getirilir. Çatı kısmındaki taşların balık sırtı biçiminde yerleştirilmesini anlatmak için dendân-ı mâhî ibaresi kullanılmıştır. Taşların döşeme şeklini tasvir eden şair mahyaların dişlerini(çıkıntılarını) yer yer koyarak elde edilen beyazlık ve siyahlığın güzel bir görünüm oluşturduğunu ifade eder:

Ser-â-ser işlemişler künde- kârî
 Bırakmışlar ‘aceb nakş u nigârı
 İdüp şimşâda peyvend âbnûsı
 Sürüp üstüne kat kat senderûsı

Komışlar câ-be-câ dendân-ı mâhî
Yaraşmış hoş sepîdî vü siyâhî
Salup dendân-ı mâhî üzre yir yir
Nukûş-ı âbnûsiler girih-gîr

Tâcizâde Câfer Çelebi (Sungur 2006: 181)

Yaşlılığın Göstergesi Olarak Dişler:

Klasik Türk şiirinde dişler sevgilinin güzelliğinin bir parçası olması dışında bir başka yönüyle yaşlılığı tasvir etmek için kullanılır. Yaşlanan insanın sağlığı bozulur, dişleri dökülmeye başlar. Taşlıcalı Yahyâ Bey, ihtiyarlığında dökülen dişlerini tükenen akçeleri gibi düşünür. Dişler vücudun sağlığını dolayısıyla gençliği ifade eder:

Akçam dükendi cümle çıkup gitdi dişlerüm
Bürç-i vücûdumun yine tolundı Ülkeri

Taşlıcalı Yahyâ Bey (Çavuşoğlu 1977: 565)

Azmizâde Hâletî, dişleri dökülüp aşk yolunda yaşlanan pîr-i fânî olmasına rağmen sevgilinin zülfünden vazgeçmeyen bir âşığı tasvir eder.

‘Ukde-i zülfin yine elden komazsun Hâletî
Pîr-i ‘ışk olsan eger kalmasa dendânun senün

Azmizâde Hâletî (Kaya 2017: 388)

Dendân/Dendâne:

Klasik şiirde tarağın dişlerinden söz edilirken dendâne kelimesi kullanılır. Lugat-ı Nîmetullah’da dendâne kelimesinin anlamı kilit ve tarağın dişleri olarak verilmiştir. Türk şiirinde de dendâne kelimesi tarağın dişleri anlamında yer almaktadır. Âşığın sevgili üzerine hayalleri sınırsızdır. Sevgilinin misk kokulu saçlarını süslemek için şairin eli tarak, parmakları da o tarağın dişleri olur:

Zülf-i müşğîn-i nigârı Emriyâ tezyîn için
Şânedür destüm ana barmaklarum dendânedür

Emrî (Saraç 2002: 65)

Âşığın gönlü yahut canı sevgilinin saç tellerine takılıdır. Ahmedî, sevgili ne zaman saçına tarak sürse tarağın dişlerinden toprağa bin can dökülür:

Cân ana vir Ahmedî kim şâne ursa zülfine
Sala yil toprağa bin cân ser-i dendânenen

Ahmedî (Akdoğan 1988:508)

Dendân-ı Saâdet:

Mukaddes emanetler içinde bulunan, Hazreti Muhammed’in Uhud savaşı sırasında kırılan dişinin bir parçasıdır. Türk İslâm kültüründe “dendân-ı saâdet, dendân-ı şerîf” diye anılan bu kırık diş parçasının kimin tarafından muhafaza edildiği bilinmemekle birlikte mukaddes emanetler arasında yer almaktadır. Evliyâ Çelebi Seyahatnâme’de Yavuz Sultan Selim’in Mısır seferinden önce Memlûk Sultanı Kansu Gavri’nin İskenderiye’ye naklettirdiği hazine içinde dendân-ı saâdet ile bir tutam lihye-i şerîfi de vardı, demektedir. Dendân-ı saâdet halen Topkapı Sarayı Hırka-i Saâdet Dairesi’nde bulunmaktadır (Bozkurt 1994: 155). Klasik Türk edebiyatında Hz. Peygamber’in hakkında yazılan pek çok eser bulunmaktadır. Yahyâ Bey, Kaside-i Na’t-i Resûl

başlıklı naatte peygamberin övgüsünün yer aldığı bölümde Hz Muhammed’in inciye benzetilen dişlerinden söz etmektedir. Beyitte seher rüzgârını sümbül saçlarının tutkunu, lü’lü’-i lâ’lâyı/parlak inciye dişlerinin kulu kölesi eyler:

Âşüftesi sümbül saçının bâd-ı sehergâh

Üftâdesi dür dişlerinün lü’lü’-i lâ’lâ

Taşlıcalı Yahyâ Bey (Çavuşoğlu 1977: 21)

Sonuç:

Şairler kendisine sunulan imkânlar çerçevesinde eserlerini kaleme almışlardır. Şairlerin bir kısmı gelenekten kopmadan kelimelere ve mefhumlara farklı anlamlar yüklemiştir. Şairlerin eserleri bütün olarak incelendiğinde kelimelerin taşıdıkları anlamlar daha net olarak tespit edilir. Kelimeleri sözlük anlamının yanı sıra metin içindeki kullanımlarına göre anlamlandırma ihtiyacı söz konusudur. Eserlerdeki orijinallik şairin yaşadığı devrin ona tesiri, şairin hayata bakışı, zekâ, duygu ve düşüncesinin etkisiyle meydana gelir. Sadece dendân kelimesinden yola çıkılarak yapılan bu çalışmada, bir kelimenin sözlük anlamı dışında farklı anlamlarda kullanıldığı tespit edilmiştir. Edebî eserlerin hâricinde hat sanatında ve tezhip sanatında yakın anlamlarda kullanıldığı görülmüştür. Güzel sanatların bu anlamda bütün olarak ele alınması gerekliliği de söz konusu olmaktadır.

Klasik şiirde hemen hemen bütün tasvirlerde dişler inci olarak tasavvur edilir. Ağız yakuttan veya la’lden yapılmış bir hokka, dişlerde o hokkanın içindeki inci taneleri olarak düşünülür. Mübalağalı bir anlatımla incinin beyazlığı sevgilinin dişlerine bağlanır. İnci tanelerine benzetilen dişlerle çiğ taneleri arasında ilgi kurulur. En ilgi çekici kullanımlardan birisi bir fotoğraf karesi gibi tasvir yapan Tâcizâde Câfer Çelebi’nin Hevesnâme isimli mesnevisinde ‘dendân’ kelimesini Topkapı Sarayı’ndaki sofaya açılan ‘kapı’ anlamında kullanmasıdır. Câfer Çelebi aynı mesnevîde sevgilinin güzellik unsurlarını vasf ederken dendân için ayrı bir bölüm ayırmış, geleneğe uygun benzetmelerle dişleri tasvir etmiştir. 16. yüzyıl şairlerinden Emrî divanında dendân kelimesini sevgilinin dişleri hâricinde farklı benzetmeler içinde kullanır.

Sonuç olarak klasik şairin hayal dünyasını kavramak için kelimelere yüklediği anlamlar üzerinde durulmalıdır. Zira aynı kelimenin bir eser içinde ince hayallerle farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Edebî eserlerin doğru anlaşılıp yorumlanabilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılabilmesi önem arz etmektedir. Son yıllarda söz varlığımızı ortaya koyarak, yapılan bağlamalı dizin çalışmalarının bu ihtiyacı karşılayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça:

- AKDOĞAN, Yaşar, (1988), *Ahmedî Divânından Seçmeler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- AYVERDİ, İlhan, (2011), *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- BOZKURT, Nebi, (1994), “Dendân-ı Saâdet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 57-58.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, (1977), *Yahyâ Bey Divan Tenkidli Basım*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, (1979), *Amrî Divan Tenkidli Basım*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, (1992), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara: Aydın Kitabevi.

- İNCE, Adnan, (2015), *Ni'metullâh Ahmed Lügat-i Nimetu'llâh*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KAÇALIN, Mustafa, (Tarihsiz), *Âhî Divanı* Ankara. Bkz. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10590.ahidivanimustafakacalinpdf.pdf?0> (Son Ulaşma Tarihi:05.02.2020)
- KAYA, Bayram Ali, (2017), *Azmizâde Hâleti Dîvânı*, Ankara. Bkz. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196456/azmizade-haleti-divani.html> (Son Ulaşma Tarihi:05.02.2020)
- KÜÇÜK, Sabahattin, (1994), *Bâkî Dîvânı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MACÎT, Muhsin, (2017), *Nedim Dîvânı*, Ankara. Bkz. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196897/nedim-divani.html> (Son Ulaşma Tarihi:05.02.2020)
- MENGİ, Mine, (1995), *Mesihî Dîvânı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: MEB Yayınları.
- SARAÇ, Mehmet Ali Yekta, (2002), *Emrî Dîvânı*, İstanbul: Eren Yayınları.
- SUNGUR, Necati, (2006), *Tâcizâde Cafer Çelebi Heves-nâme (İnceleme- Tenkitli Metin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, (2002), *XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebi Tasvirler*, İstanbul: Kitabevi.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, (2016), *Osmanlı Şiir Kılavuzu*, İstanbul: OSEDAM Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihat, (1997), *Necati Bey Divanı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.